

Ασυνέχεια και ρήξη της ελληνικής κοινωνίας στις μετεμφυλιακές δεκαετίες, 1950-1981

Χριστίνα Φ. Βαμβούρη* - Δημήτριος Μαυρίδης**

Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου, ενός από τα σημαντικότερα στη νεότερη ελληνική ιστορία γεγονότα και μιας από τις μεγάλες εσωτερικές συγκρούσεις της Ευρώπης του 20ού αιώνα εντοπίζονται στις πολλαπλές ρήξεις που ξέσπασαν στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας σε προηγούμενες δεκαετίες και ιδιαίτερα στα χρόνια της κατοχής. Η διαμορφωθείσα κατάσταση από το 1941 ως το 1944 με τον πόλεμο, την πείνα και την αναρχία, ερχόταν σε αντίθεση με το εαμικό κίνημα, το οποίο εκτός από την αντίσταση εναντίον των κατακτητών, σκόπευε να διαμορφώσει μια διαφορετική κοινωνία από την προπολεμική, σε νέες βάσεις, με νέους στόχους και προοπτικές. Οι επιδιώξεις του, όμως, προκάλεσαν την αντίδραση όσων επιθυμούσαν τη διατήρηση των προπολεμικών κοινωνικο-πολιτικών δομών εξουσίας και ιεραρχίας, με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν εμφύλιες διαμάχες¹. Η συμφωνία της Βάρκιζας το Φεβρουάριο του 1945 δεν απέτρεψε τον εμφύλιο, ο οποίος, παρά το γεγονός ότι τα αίτιά του ήταν ενδογενή, εν τούτοις, διαπλέχθηκε με τις μεγάλες ιδεολογικές αντιθέσεις της Ευρώπης και κλιμακώθηκε εξαιτίας του Ψυχρού Πολέμου, από το 1946 και μετά. Ο παγκόσμιος διπολισμός παρέσυρε την Ελλάδα στη δίνη μιας πρωτοφανούς αντιπαράθεσης, από την οποία δεν μπόρεσε να απεγκλωβιστεί. Αντίθετα, η χώρα βγήκε βαριά τραυματισμένη, αφού, μετά τον εμφύλιο μέτρησε δεκάδες χιλιάδες νεκρούς, ενώ 80.000 έως 100.000 άτομα εγκαταστάθηκαν για δεκαετίες στην Ανατολική Ευρώπη ως πολιτικοί πρόσφυγες και εκατοντάδες χιλιάδες κάτοικοι από περιοχές της υπαίθρου όπου διεξάγονταν οι εμφύλιες συγκρούσεις, μετακινήθηκαν προς τις μεγάλες πόλεις. Η ενσωμάτωση, όμως, αυτών των εκτοπισθέντων, οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ως «συμμοριόπληκτοι» ή «ανταρτόπληκτοι» και οι οποίοι παρέμειναν στις πόλεις δεν έγινε ανεμπόδιστα, ούτε εύκολα και επιβίωσαν με περιστασιακές δραστηριότητες, επιδόματα, ή το «Πρόγραμμα Κοινωνικής Πρόνοιας διά της Εργασίας», ή αρκούσαν στις διανομές μαιτισμού και συσσιτίου². Η κατάσταση έκανε περισσότερο ευδιάκριτο το διαχωρισμό των ανθρώπων σε δυο κοινωνικο-οικονομικές τάξεις: Αυτών που διέθεταν χρήματα τα οποία επένδυναν σε αγορές ακινήτων και αυτών που τους έλειπαν ακόμη και τα αναγκαία προς το ζην.

Παράλληλα, οι παραγωγικές δομές της χώρας καταστράφηκαν και το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν επανήλθε στο προπολεμικό του επίπεδο μόλις το 1950. Το χειρότερο, όμως, ήταν ότι ο εμφύλιος δίχασε τους πολίτες και εξέθρεψε μίσση που διαπέρασαν τις πιο στοιχειώδεις μορφές κοινωνικής οργάνωσης (οικογένεια, γειτονιά, χωριό) και συντηρήθηκαν για δεκαετίες αποτελώντας ανασταλτικό παράγοντα στην ανάπτυξη της χώρας³. Ο διχασμός αμβλύθηκε μόνον μετά το 1974, οπότε, αντί του αποκλεισμού, επιλέχθηκε η πολιτική της ενσωμάτωσης, η

* Χριστίνα Φ. Βαμβούρη, Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων Δράμας. Μ.Α. του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. Υποψήφια διδάκτωρ στο Τμήμα Νεότερης Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου. Τελευταίο δημοσίευμα: «Συνέπειες του εμφυλίου πολέμου στην κοινωνία της Αιτωλοακαρνανίας, μέσα από την εφημερίδα *Εμπρός*, των ετών 1946-1949» στο: Κ. Μπάδα - Θ. Σφήκας (Επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα: Παρασκήνιο 2010: 293-324. E-mail: christinavamvouri@gmail.com

** Δημήτριος Μαυρίδης, Φιλολόγος σε Δημόσιο Σχολείο. Προπτυχιακός ΤΕΙ Καβάλας.

¹ (Κουτσούκης 1999, 12)

² (Λαΐου 2002, 99-100)

³ (Αγγελόπουλος 1995, 191)

οποία ολοκληρώθηκε με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982⁴ και τη σταδιακή επιστροφή πολλών πολιτικών προσφύγων.

Μετά τη λήξη των συγκρούσεων, τον Αύγουστο του 1949, αναδύθηκε μια πληθώρα προβλημάτων που έπρεπε να αντιμετωπιστούν άμεσα, όπως ο οικονομικός μαρασμός, η μείωση της παραγωγής, η άνοδος του πληθωρισμού, η αναστήλωση των ερειπίων, η άμβλυνση των παθών και των κοινωνικών αντιθέσεων, η ειρήνευση και η επιστροφή «των συμμοριοπλήκτων» στις εστίες τους. Διατυπώθηκε, τότε, το αίτημα της λήθης, της οριστικής, δηλαδή, τοποθέτησης του διχαστικού εμφυλίου πολέμου στο παρελθόν και η επιστροφή στην ειρηνική συμβίωση, στην πρόοδο και στην ευημερία που υποσχόταν η μεταπολεμική περίοδος. Έπρεπε, όμως, να βρεθεί τρόπος να ξεπεράσει η κοινωνία αυτήν τη διαίρεση. Ο εμφύλιος πόλεμος, όμως, και η ήττα των Ελλήνων κομμουνιστών δεν μπορούσαν απλώς να περιπέσουν στη λήθη, παρά την επιθυμία όλων για το αντίθετο. Οι νικητές επιπλέον δεν μπορούσαν να αρκεστούν μόνο στον στρατιωτικό θρίαμβο. Χρειάζονταν και μια πολιτική νίκη, η οποία θα επισφράγιζε τη στρατιωτική και θα εγγυόταν ότι η διαίρεση σε εθνικόφρονες και μη εθνικόφρονες θα οριοθετούσε στο εξής την πολιτική και κοινωνική ζωή. Με άλλα λόγια, μετά τη στρατιωτική συντριβή έπρεπε επιπλέον να διασφαλιστεί και η ολοκληρωτική περιθωριοποίηση των ηττημένων. Εξάλλου, η κοινωνία πριν από την επιστροφή στην καθημερινότητα είχε ανάγκη, καταρχήν, να ερμηνεύσει τη διαμάχη και να δικαιώσει τους πολεμιστές της. Η συγκρότηση μιας επίσημης ερμηνείας για το διαιρετικό παρελθόν ήταν, επομένως, απαραίτητη προκειμένου να δικαιώσει τις πολιτικές επιλογές των νικητών στο παρελθόν, αλλά κυρίως στο παρόν και στο μέλλον⁵. Για τη Δεξιά, μετά τις εκλογές του 1952 και τη συντριπτική νίκη του Ελληνικού Συναγερμού, το σύνθημα «λήθη στο παρελθόν» αποδείχθηκε σοφή πολιτική επιλογή. Για την Αριστερά, η διατύπωση του αιτήματος της «λήθης» από το Κ.Κ.Ε. την άνοιξη του 1951 αποτελούσε το εισιτήριο για την επανεγγραφή των αριστερών στην πολιτική ζωή της χώρας, ενώ για το χώρο του Κέντρου, οι διαιρέσεις του παρελθόντος αποτελούσαν ένα επικίνδυνο παρελθόν. Εν τούτοις, η γενικευμένη σύγκρουση της περιόδου 1946-1949 δεν αντιμετωπίστηκε από τους νικητές ως εμφύλια, αλλά σαν αγώνας μεταξύ Ελλήνων και μη Ελλήνων, όπως χαρακτηρίστηκαν οι κομμουνιστές και οι μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, και εντάχθηκε στους μεγάλους αγώνες που έδωσαν οι Έλληνες για την ελευθερία τους. Έτσι, παρά την τάση που κυριάρχησε μετά τη λήξη των συγκρούσεων τον Αύγουστο του 1949 να επέλθει η ομαλότητα, το μεταπολεμικό καθεστώς με μια σειρά μέτρων και απαγορεύσεων, μετέτρεψε ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας, λόγω των πολιτικών τους πεποιθήσεων εξορίζοντάς τους, ή απαγορεύοντας τον επαναπατρισμό τους. Ο μηχανισμός αυτός, αν και προέκυψε από μια ένοπλη σύρραξη και καθρέφτιζε την αντίστοιχη περίοδο, εξακολούθησε, όμως, να ισχύει ως μέσο κοινωνικού ελέγχου και στις επόμενες δεκαετίες⁶.

Από τις κυριότερες διαδικασίες εξουδετέρωσης των αντιπάλων ήταν η εφαρμογή εκ μέρους των ελληνικών κυβερνήσεων των έκτακτων μέτρων, τα οποία καθιέρωναν την αρχή της συλλογικής ευθύνης σε πολίτες που διώκονταν όχι μόνο επειδή είχαν συμμετάσχει άμεσα ή έμμεσα στον εμφύλιο στο πλευρό των ανταρτών, αλλά και σε όσους ήταν συγγενείς τους ή σε άλλους, φιλικά προσκείμενους σ' αυτούς. Με την εφαρμογή τους, άρχισαν να επιβάλλονται

⁴ ΦΕΚ 115Α/20-09-1982, Νόμος 1285.

⁵ (Πασχαλούδη 2012, 12)

⁶ (Κούνδουρος 1978, 151-152)

ποινές, όπως η εκτόπιση κομμουνιστών ή υπόπτων ως κομμουνιστών, η διακοπή παροχής συντάξεων, η απόλυση εργαζομένων από το Δημόσιο, η αφαίρεση της ελληνικής ιθαγενείας και η δήμευση της περιουσίας των ανταρτών και των στενών συγγενών τους, χωρίς απαραίτητα αυτοί να είχαν αποδεδειγμένα συμμετάσχει στην «ανταρσία». Ειδικότερα για την αφαίρεση της ελληνικής ιθαγενείας, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμη και χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, εκδίδονταν νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούσαν, ουσιαστικά, τους εκπατρισμένους και με τις οποίες επιτρεπόταν η στέριση της ιθαγενείας «λόγω αντεθνικής δράσεως εις το εξωτερικόν», με την αιτιολογία «της προάσπισης της εθνικής ασφαλείας από τον ερυθρόν κίνδυνον». Το «Παρασύνταγμα», όπως ονομάστηκε όλο το πλέγμα της σχετικής νομοθεσίας, απέβλεπε στην κατάταξη των πολιτών σε δυο στρατόπεδα: σ' αυτό που τοποθετήθηκαν οι «εχθροί του κράτους», για τους οποίους θεωρήθηκε αναγκαίος ο αποκλεισμός τους από κάθε ευεργέτημα και παροχή, ενώ σ' εκείνο των «εθνικοφρόνων»⁷. Με την τακτική αυτή, δημιουργήθηκε μετά το 1951, ένα ζευγάρι εξισώσεων του τύπου: Κομμουνιστής = αντεθνικός = μη εθνικόφρων και Κυβέρνηση = εθνική = εθνικόφρων.

Με συνεχείς αναφορές στις περιόδους των Βαλκανικών πολέμων και των τριών επώδυνων κατοχών της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης από τους Βουλγάρους, οι μετεμφυλιακές κυβερνήσεις συντηρούσαν τον παραπάνω διαχωρισμό. Ταυτόχρονα, ενίσχυαν την εθνικοφροσύνη, η οποία είχε προσλάβει την έννοια της προστασίας του κράτους από τους εξωτερικούς εχθρούς του, αλλά και από τους εσωτερικούς, δηλαδή, τους κομμουνιστές. Οι μετά τον εμφύλιο κυβερνήσεις, λοιπόν, τόσο οι δεξιές, όσο και οι κεντρώες, ακολούθησαν για πολλά χρόνια την ίδια άτεγκτη τακτική. Ο ιδεολογικός χαρακτήρας των μέτρων αυτών ήταν ένας παράγοντας που επιβάρυνε το, ήδη, φορτισμένο κλίμα των μικροκοινωνιών, το οποίο δημιουργήθηκε από το διαχωρισμό των πολιτών σε «εθνικόφρονες» και σε «εχθρούς της ασφάλειας της χώρας και του καθεστώτος».

Ο «εκ Βορρά κίνδυνος» ήταν η καλύτερη δικαιολογία για να παραμένουν κλειστά τα σύνορα ανάμεσα στην Ελλάδα και τις γειτονικές κομμουνιστικές χώρες, ώστε να αποκλείεται κάθε επαφή μεταξύ τους. Όταν, όμως, τα σύνορα ανάμεσα σε δυο χώρες παραμένουν κλειστά, οι αντιλήψεις των ανθρώπων για τους απέναντι τείνουν στην υπερβολή και στο φόβο. Εξάλλου, δεν είναι σπάνιο φαινόμενο ο προσδιορισμός της εθνικής ταυτότητας να εδράζεται σε ιδεολογήματα μοναδικότητας και υπεροχής έναντι των άλλων. Μέσα σ' αυτό το περίγραμμα, η συνοριακή γραμμή αποτελεί ένα συμβολικό κοινωνικό μόρφωμα που προσδιορίζει στο χώρο τα όρια του «εμείς». Όσο περισσότερο ομογενοποιημένος είναι ο πληθυσμός ενός κράτους με όρους εθνολογικούς, θρησκευτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς, τόσο μικρότερες είναι οι αποκλίσεις στις αντιλήψεις του «ποιοι είμαστε»⁸. Τοιουτοτρόπως, τα σύνορα ανάμεσα στην Ελλάδα και τις όμορες κομμουνιστικές χώρες λειτούργησαν για μεγάλο διάστημα σαν φίλτρα που διαχώριζαν ανθρώπους και ιδέες που θα μπορούσαν να τα διαπεράσουν ή ακόμη και σαν τείχη, τα οποία δεν εμπόδιζαν μόνον τη μετακίνηση και την επικοινωνία, αλλά καθιστούσαν την απέναντι πλευρά αθέατη και άγνωστη.

Παρά την επικύρωση από την Ελλάδα της συνθήκης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Ρώμης, παρά την ισχύ του νέου Ποινικού Κώδικα του 1951 και το νέο Σύνταγμα του 1952, τα

⁷ (Αλιβιζάτος 1984, 447-449 και 522)

⁸ (Τοπάλογλου, 2007, 530)

έκτακτα μέτρα εξακολουθούσαν να ισχύουν, αποτελώντας δομικό στοιχείο του μετεμφυλιακού συστήματος άσκησης εξουσίας.⁹ Μόλις το 1962, υπό τη διακριτική πίεση της Ε.Ο.Κ. τέθηκε σε ισχύ το 4234 Νομοθετικό Διάταγμα, με το οποίο η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή προσδοκούσε να αντικρούσει τις κατηγορίες που διατυπώνονταν στο εξωτερικό και το εσωτερικό της χώρας επειδή διατηρούσε σε ισχύ τα έκτακτα μέτρα¹⁰. Βέβαια, ούτε η κυβέρνηση Παπανδρέου τα κατήργησε, παρά τις διαμαρτυρίες βουλευτών της.

Η δικτατορία του 1967 επανέφερε σε ισχύ όσα έκτακτα μέτρα είχαν ατονήσει και τα οποία καθυστερούσαν την επίλυση των ζητημάτων που αφορούσαν στο διαχωρισμό των ανθρώπων. Μόνον το 1974, προκρίθηκε η πολιτική της κοινωνικής ενσωμάτωσης όλων των πολιτών και η κατάργηση των διακρίσεων και του αποκλεισμού. Στη διάρκεια της Μεταπολίτευσης, πραγματοποιήθηκε μια σειρά από ρήξεις που θεμελίωσαν τη δημοκρατία στη χώρα. Η νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος, το δημοψήφισμα για την αβασίλευτη δημοκρατία, η ψήφιση Συντάγματος χωρίς τις αγκυλώσεις και τους περιορισμούς του παρελθόντος, αποτέλεσαν ουσιαστικά βήματα για την ομαλή μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία. Συνακόλουθα, με τις αλλαγές αυτές ξεκίνησε η ρήξη με το μετεμφυλιακό πλέγμα εξουσίας. Από αυτή την άποψη, το 1974 κλείνει μια ιστορική περίοδος που δεν ξεκίνησε το 1967 αλλά το 1949, με τη λήξη του Εμφυλίου και την επιβολή, όπως προαναφέρθηκε, ενός καθεστώτος διακρίσεων, απαγορεύσεων και αποκλεισμού. Το 1974, επομένως, είναι η αφετηρία ενός εκδημοκρατισμού που υπερέβη τη λειτουργία των κοινοβουλευτικών θεσμών και της μετάβασης από ένα καθεστώς αποκλεισμού σε ένα καθεστώς ενσωμάτωσης. Επιπροσθέτως, με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και τον ελεύθερο επαναπατρισμό των Ελλήνων «το γένος» πολιτικών προσφύγων εγκαταλείφθηκαν οι διακρίσεις, τις οποίες είχε κληροδοτήσει η δεκαετία του 1940, εναντίον ενός μέρους των πολιτών¹¹.

Η πορεία της μακρόχρονης ρήξης της ελληνικής κοινωνίας εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου και ο διχασμός των πολιτών απεικονίζονται στον Τύπο, ο οποίος ως ιστορική πηγή με πρωτογενές υλικό χρησιμεύει για τη μελέτη και ανασύνθεση μιας χρονικής περιόδου αποτελώντας ασφαλή δείκτη της κοινής γνώμης. Ωστόσο, η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για μια μελέτη μόνον μέσα από τις εφημερίδες είναι ουσιαστικά ανέφικτη, εφόσον αυτές εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς. Η λεπτή και συχνά καθόλου ευδιάκριτη γραμμή που χωρίζει την προπαγάνδα από την πραγματικότητα, μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε λανθασμένες εκτιμήσεις. Εξάλλου, η ρητορική η οποία αρθρώνεται στα δημοσιεύματα του Τύπου εξαρτάται από τη γενικότερη πολιτική θέση κάθε εφημερίδας και παρουσιάζει διαφορετικές οπτικές και πολλές πραγματικότητες. Δεν παύει, όμως, να είναι ένα χρήσιμο εργαλείο το οποίο διαθέτει ο ερευνητής, προκειμένου να υπερβεί το χρόνο και να εξετάσει τα γεγονότα. Ιδιαίτερα όσον αφορά στο ζήτημα της ρήξης της κοινωνίας στις δεκαετίες που ερευνήθηκαν, ο Τύπος έπαιξε σημαντικό ρόλο, κυρίως αρνητικό αφού τα δημοσιεύματα των εφημερίδων που στήριζαν την πολιτική των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων, συντελούσαν στην παγίωση της ρήξης του κοινωνικού ιστού. Μετά τη μελέτη των εφημερίδων της περιόδου που εξετάστηκε, εντοπίστηκαν πολλά σχετικά δημοσιεύματα, όπως το άρθρο του *Ελληνικού Βορρά*, το Νοέμβριο του 1949, το οποίο κατηγορούσε το σοβιετικό εκπρόσωπο στον Ο.Η.Ε., Βισίνσκυ, επειδή, εκφράζοντας την

⁹ (Γιαννουλόπουλος 1992, 281-282)

¹⁰ Εφ. *Ελευθερία*, 29/6/1962, 1 και 4. «Οι νόμοι περί διώξεως του κομμουνισμού τροποποιούνται».

¹¹ (Πολυμέρης 2014, 13)

άποψη ότι «αν πείθονταν οι Έλληνες φυγάδες πως θα ξανάβρισκαν τη θέση τους στη νόμιμη πολιτική ζωή της χώρας, δε θα επέμεναν στην επαναστατική τους δράση και η Ελλάδα θα επανερχόταν στην εσωτερική ομαλότητα», παρενέβαινε σε μια «οικογενειακή υπόθεση»¹². Ομοίως, κατακρίθηκε από τον Τύπο η αυστραλιανή πρόταση στη Συνέλευση του Ο.Η.Ε. για επάνοδο των φυγάδων σε μια ελληνική ουδέτερη ζώνη, ενώ η κυβέρνηση Διομήδη την είχε απορρίψει με το επιχείρημα ότι «αν έργο του Ο.Η.Ε. ήταν η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ανθρώπων εναντίον αποφάσεων που έχουν σχέση με πράξεις πολιτικής φύσεως, αυτό θα έπρεπε να ισχύει όχι μόνο στην περίπτωση της Ελλάδας αλλά και της Ουγγαρίας, όπου είχαν εκτελεστεί πολλοί αντιφρονούντες με την κατηγορία της απόπειρας ανατροπής του κράτους»¹³.

Εχθρικά αντιμετωπίστηκε από την πλειοψηφία του ελληνικού Τύπου και η πρόταση του Βουλγάρου εκπροσώπου και πρεσβευτή της Βουλγαρίας στην επιτροπή συμφιλίωσης του Ο.Η.Ε., Νεσίν Νεβόραχ, για την παροχή γενικής αμνηστίας στους φυγάδες¹⁴. Μάλιστα, σύμφωνα με τον *Ελληνικό Βορρά*, ήταν ανάγκη να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για να εξουδετερωθεί ο «κίνδυνος να θιγεί η ασφάλεια αθών πολιτών από τους κομμουνιστές, που θα ξεκινούσαν πάλι τον αγώνα κατά της πατρίδος»¹⁵.

Όταν ο εκπρόσωπος της Ε.Δ.Α., Ηλίας Τσιριμώκος, διατύπωσε, το Δεκέμβριο του 1951, στο βασιλέα το αίτημα για ισοπολιτεία και αμνηστία, θεωρήθηκε «ανέλληνη»¹⁶, εφόσον ο κίνδυνος «από την ερυθράν απειλήν η οποία επεκρέματο και εκορυβαντία σφάζουσα, καίουσα, καταστρέφουσα, ενώ οι πληθυσμοί εκτεθειμένοι όντες εις τον κίνδυνον ηναγκάσθησαν να λάβουν οι ίδιοι μέτρα αμύνης» ήταν ακόμη ορατός.¹⁷

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω και από πολλά άλλα δημοσιεύματα τα οποία μελετήθηκαν και βρίσκονται στο αρχείο των συγγραφέων, πολλές εφημερίδες πρέσβευαν ότι για να εξουδετερωθεί «ο κίνδυνος επανόδου των φυγάδων δεν έπρεπε ποτέ τα υπολείμματα του

¹² Εφ. *Ελληνικός Βορράς*, 25/11/1949, 4: «Παρεμβάσεις του Βισίνσκυ σε εσωτερικά ζητήματα της χώρας».

¹³ Εφ. *Ελληνικός Βορράς*, 12/11/1949, 2: «Διατί ζητείται άσυλον δια τους Έλληνας συμμορίτας;». Άρθρο της Ντόροθυ Τόμπσον, που αναδημοσιεύθηκε στον *Ταχυδρόμο*, στις 13/11/1949, σ. 1.

¹⁴ Εφ. *Ταχυδρόμος* 5/10/1949, σ 1: «Ο Βούλγαρος αντιπρόσωπος, Νεβόραχ, εις την επιτροπήν συμφιλίωσης συνομίλησε με Έλληνας δημοσιογράφους. Θα υποστηρίξει την παροχήν γενικής αμνηστίας εις τους συμμορίτας και το Κ.Κ.Ε.»

¹⁵ Εφ. *Ελληνικός Βορράς*, 18/3/1950, 1: «Προειδοποιήσεις»: «Μικραί ομάδες συμμοριτών περιτρέχουν απομακρυσμένα χωριά και αποφεύγουσαι τους φόνους και τας βιαιοτήτας, περιοριζόμεναι δε μόνον εις αρπαγάς προς διατροφήν των, προσπαθούν να πείσουν τους κατοίκους ότι το Κ.Κ.Ε. εγκατέλειψεν μεν την προσπάθειαν της βιαίας καταλήψεως της αρχής, αλλά πολύ συντόμως θα παίξει πρωτεύοντα ρόλον εις την ζωήν του τόπου, καλούν δε αυτούς να γίνουν στελέχη από τώρα δια να επωφεληθούν αργότερα».

¹⁶ Εφ. *Ελληνικός Βορράς*, 19/3/1950, 1: «Μωροί, κακοήθεις, ανθέλληνες». Ο αρθρογράφος επιτίθεται κατά του εκπροσώπου της Ε.Δ.Α., Τσιριμώκου, επειδή «κατηγόρησε στο Βασιλέα το υπάρχον 'αστυνομικόν' κράτος και ηξίωσεν ισοπολιτείαν, δημοκρατίαν και αμνηστίαν. Οι συγκεκριμένες δηλώσεις θεωρήθηκαν «καταπτύστωσ ανθελληνικά» τη στιγμή που η χώρα «μόλις εξήλθεν από ένα σκληρόν και μαρτυρικόν αγώνα εις τον οποίον διεκυβεύθη αύτη η ύπαρξις της και εξακολουθεί να απειλείται από τον ίδιον αμείλικτον και αδυσώπητον εχθρόν. Η Ελλάς, όμως, δεν είναι και ούτε υπήρξε ποτέ κράτος αστυνομικόν αλλά εθνικόν, το οποίον απειλούμενον από τον έσχατον των κινδύνων, έλαβεν όλα τα μέτρα αμύνης, τα οποία θα ελάμβανε και το μάλλον φιλελεύθερον κράτος ευρισκόμενον εις την ίδιαν δραματικήν θέσιν. Δεν είναι Έλληνες αλλά μωροί και κακοήθεις οι ερυθροί εχθροί, οι οποίοι εξήτουν να παραδώσουν εις τους Σλάβους την Ελλάδα και είναι άκρως δικαιολογημένα τα μέτρα που έχουν ληφθεί εναντίον τους».

¹⁷ Εφ. *Εμπρός*, 18/12/1951, 1: «Επικίνδυνος δημαγωγία»: «Η εφημερίς μας είναι αντίθετος εις το σχέδιον νόμου περί μέτρων ειρηνεύσεως, θεωρώντας το άκαιρον. Μετά την αμνηστίαν, ο κομμουνισμός θα απαιτήσει αποκατάστασιν, νομιμοποίησιν του και ενσωμάτωσιν της Ελλάδος εις το Παραπέτασμα».

στρατού των κομμουνιστών να επιστρέψουν στην Ελλάδα, αλλά να παραμείνουν στις χώρες όπου είχαν καταφύγει με δική τους επιλογή»¹⁸.

Κατά καιρούς, κυκλοφορούσαν και διάφορα προπαγανδιστικά φυλλάδια με την ίδια ρητορική, όπως το μηνιαίο έντυπο με τον τίτλο *Πίσω από το Παραπέτασμα*, το οποίο κυκλοφόρησε το 1951 με έντονα αντικομμουνιστικό χαρακτήρα. Στο λόγο του κυριαρχούν οι περιγραφές επαναπατρισθέντων αιχμαλώτων, ομήρων και «φυγάδων ανανηψάντων από την πλάνη τους» σχετικά με τις «άθλιες συνθήκες διαβίωσης όλων των πολιτών στις χώρες του Παραπετάσματος σε αντίθεση με το πολύ καλό βιοτικό επίπεδο στην Ελλάδα»¹⁹.

Αναλόγου ύφους και περιεχομένου ήταν πολλά βιβλία που εκδόθηκαν εκείνη την περίοδο, όπως εκείνο του συνδικαλιστή και μετέπειτα βουλευτή Ν. Φλώρινας της Δημοκρατικής Ενώσεως²⁰, Δημ. Θεοχαρίδη, με τίτλο: *Ο κομμουνισμός με μάσκα και χωρίς μάσκα*. Ο συγγραφέας κάνει μια ανασκόπηση «της τριακονταετούς δράσεως του κομμουνισμού, ώστε ο λαός φωτισμένος από την ιστορία του να προχωρήσει σε ορθή κρίση για τη σατανική οργάνωση των κομμουνιστών».

Σε χαρακτηριστικό του απόσπασμα, αντιπροσωπευτικό και πολλών άλλων εκδόσεων με παρόμοιο περιεχόμενο, αναφέρεται:

«Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα των Βαλκανίων που βρίσκεται έξω από τη σοβιετική επιρροή και χωρίς την κατάληψή της θα είναι δύσκολη η περαιτέρω εξάπλωση του κομμουνισμού προς την Ασία και τη Μέση Ανατολή».

Γενικά, όλα τα δημοσιεύματα του κυβερνητικού Τύπου της περιόδου που εξετάστηκε, υιοθετούν την αντικομμουνιστική ρητορική²¹ στηρίζοντας την πρόθεση του κράτους να υπερασπιστεί με κάθε μέσο την ασφάλεια των πολιτών από τον κίνδυνο του σλαβισμού, συντηρώντας, ουσιαστικά, τη ρήξη της κοινωνίας.

Μετά το 1974, η μεταβολή που επήλθε στη μεγαλύτερη μερίδα του ελληνικού Τύπου στο ζήτημα του διαχωρισμού των πολιτών και τη συνακόλουθη ρήξη της ελληνικής κοινωνίας, είναι εντυπωσιακή. Για παράδειγμα:

Η *Καθημερινή*, τον Ιανουάριο του 1975, έγραφε ότι «οι χιλιάδες πολιτικοί πρόσφυγες ούτε γενίτσαροι είναι, ούτε είχαν πράξει οτιδήποτε κατά της Ελλάδος και ήταν καιρός πλέον να επιστρέψουν όλοι τους και να τους αποδοθεί η ιθαγένεια, την οποία είχαν αποστερηθεί κατά τα έτη 1947-1963, καταργώντας έτσι τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ καλών και κακών Ελλήνων»²².

Πολιτικοί και στρατιωτικοί εξέφραζαν στον Τύπο τις απόψεις τους σχετικά με την άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου, οι οποίες είναι δηλωτικές της γενικότερης μεταβολής των αντιλήψεων απέναντι στους ηττημένους του εμφυλίου. Ενδεικτικά, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος δήλωσε το Μάρτιο του 1980 ότι: «Δεν είναι δυνατόν ο ελληνικός λαός να χωρίζεται ακόμη - κληρονομικά μάλιστα - σε εθνικόφρονες και αντεθνικούς δράσαντες, σε

¹⁸ Εφ. *Ταχυδρόμος της Καβάλας*, 11/11/1949, 1 και 4: «Εις τας χώρας που επέλεξαν να μείνουν οι φυγάδες».

¹⁹ Κυκλοφορούσε από τον Ιούνιο του 1951. Στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας φυλάσσονται 12 τεύχη.

²⁰ (Νικολακόπουλος 2001, 199-200)

²¹ Πολλά παρόμοια δημοσιεύματα βρίσκονται στο αρχείο των συγγραφέων.

²² Εφ. *Καθημερινή*, 4/1/1975, σ. 1: «Οι χιλιάδες πολιτικοί πρόσφυγες παραμένουν εκτός Ελλάδος». Επίσης, (Κωστούδης 2003, 285).

προνομιούχους και απόβλητους, σε νικητές και νικημένους. Θα πρέπει να γίνουν οι πρώτες χειρονομίες καλής θελήσεως που θα σημάνουν το τέλος του εθνικού διχασμού».²³

Βέβαια, πολλές εφημερίδες διατύπωναν επιφυλάξεις για τα προβλήματα που θα προέκυπταν από τον «ανεξέλεγκτο» επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων προβάλλοντας, κυρίως, τις δυσχέρειες που θα προέκυπταν κατά την αποκατάσταση των επαναπατριζομένων και τον πιθανό κίνδυνο να σημειωθούν αναταραχές, μέχρι αυτοί να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία.

Η έρευνα φύλλων εφημερίδων από το 1949 μέχρι το 1981 απέδειξε ότι το πέρασμα δεκαετιών από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου δε μείωσε την επιφυλακτικότητα και την αποστροφή κατά του κομμουνισμού και τη δυσπιστία απέναντι σε όσους επέστρεφαν από τις εξορίες ή τις κομμουνιστικές χώρες.

Σύμφωνα με τη ρητορική αυτών των εφημερίδων, ο εμφύλιος πόλεμος υπήρξε ένας σκληρός αγώνας των Ελλήνων εναντίον των παλαιών εχθρών του ελληνικού πολιτισμού, των Σλάβων. «Απέναντι στους εθνοπροδότες σλαβοκομμουνιστές, οι εθνικόφρονες αγωνίστηκαν για τη διάσωση της πατρίδας, της θρησκείας, του πολιτισμού και των παραδόσεων». Τοιουτοτρόπως, ο εμφύλιος πόλεμος δίχασε για δεκαετίες τη χώρα προκαλώντας σοβαρές συγκρούσεις, που αλλοίωσαν τους δημοκρατικούς θεσμούς και άφησαν βαθιά τα ίχνη τους στην ελληνική κοινωνία.

Άλλη ρήξη που ήταν συνέπεια του αποκλεισμού της επανόδου των φυγάδων συνέβη σε χιλιάδες οικογένειες: Όσοι εγκατέλειψαν τη χώρα, είτε ως μαχητές του ηττημένου Δημοκρατικού Στρατού, είτε για οποιουσδήποτε άλλους λόγους, άφησαν πίσω τους και τους οικείους τους. Στις χώρες εγκατάστασής τους, η νοσταλγία για την απαγορευμένη πατρίδα και τους δικούς τους ανθρώπους, τους βαζάνιζε για χρόνια. Η έλλειψη επικοινωνίας, επέτεινε την αίσθηση της εξορίας και του απραγματοποίητου νόστου. Πολλοί από αυτούς, στη διάρκεια των δεκαετιών που έζησαν στις κομμουνιστικές χώρες, δημιούργησαν νέες οικογένειες, χωρίς, όμως, να ξεχνούν τους γονείς, τα αδέρφια, τους/τις συζύγους και τα παιδιά τους. Η ρήξη που επήλθε στον οικογενειακό ιστό πολλών περιοχών του ελλαδικού χώρου, διήρκεσε δεκαετίες και, μόνον, με την κοινή υπουργική απόφαση του 1982, απέκτησαν τη δυνατότητα, όσοι «Έλληνες το γένος» πολιτικοί πρόσφυγες ζούσαν να επισκεφθούν ή να εγκατασταθούν στην Ελλάδα και να ενωθούν με τις οικογένειές τους. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι η ρήξη του οικογενειακού και κοινωνικού ιστού αποκαταστάθηκε, εφόσον, με το πέρασμα του χρόνου, δημιουργήθηκαν άλλες οικογένειες.

Επιπλέον, οι πολιτικοί πρόσφυγες, μετά την εφαρμογή, από τον Ιανουάριο του 1948 του Ψηφίσματος Μ', «Περί εκπτώσεως κληρούχων συμμετεχόντων εις τον κατά του κράτους συμμοριακόν αγώνα»²⁴, απογυμνωμένοι πλέον από τα περιουσιακά τους στοιχεία και χωρίς

²³ Εφ. *Κοριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 23/3/1980, σ. 6: «Το τέλος του νέου διχασμού θα επέλθει μόνον με την επίλυση των προβλημάτων των προσφύγων».

²⁴ Ψήφισμα Μ' (Φ.Ε.Κ. 17, 20/1/1948, τ. Α').

Άρθρον 1-1. Διαρκούσης της παρούσης ανταρσίας απαγγέλλεται η δήμευσις ολοκλήρου ή μέρους της ακινήτου και κινητής περιουσίας α) παντός συμμετέχοντος εις αυτήν β) παντός καταδικαζομένου ως ενισχύοντος καθ' οιονδήποτε τρόπον τον συμμοριακόν αγώνα και γ) παντός στερηθέντος της Ελληνικής ιθαγενείας κατά τας διατάξεις του ΑΖ' Ψηφίσματος.

διεξόδους επιβίωσης, ακόμη κι αν είχαν τη δυνατότητα, δε θα αποφάσιζαν εύκολα να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Το νομοθετικό διάταγμα 2536/1953, «Περί επανεποικισμού των παραμεθωρίων περιοχών και ενισχύσεως του πληθυσμού αυτών», αν και ήταν αντίθετο με τα άρθρα 17 και 104 του Συντάγματος που απαγόρευαν ρητά κάθε στέρηση ιδιοκτησίας χωρίς αποζημίωση και χωρίς δικαστική διαδικασία, εν τούτοις, εφαρμόστηκε για τον επανεποικισμό της μεθωρίου, ο οποίος «θα προστάτευε τα εθνικόφρονα κοινωνικά φρονήματα των συμμοριοπλήκτων, τα οποία κινδύνευαν από τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και από την καθυστέρηση της στεγαστικής και οικονομικής αποκατάστασής τους». Εξαιτίας των πιέσεων από το εξωτερικό για το ζήτημα του εποικισμού της μεθωρίου, το Σ.τ.Ε., κήρυξε αντισυνταγματικό το νόμο 2536/1953, με την απόφαση 1636/1956. Η απόφαση, εν τούτοις, δεν εφαρμόστηκε, κανένα κατασχεθέν κτήμα δεν αποδόθηκε στους πρώην ιδιοκτήτες του και οι δημευθείσες περιουσίες εξακολουθούσαν να διανέμονται σε εποίκους. Εκτός όμως από τη αντισυνταγματικότητα των νομοθετικών διαταγμάτων με τα οποία εφαρμόστηκε το πρόγραμμα των δημεύσεων των περιουσιών των φυγάδων και της αναδιανομής τους σε εποίκους, αποδεδειγμένης εθνοκοφροσύνης, οι επικαρπωτές των κτημάτων των προσφύγων αντιμετώπισαν πολλά προβλήματα, επειδή πολλοί από αυτούς που επαναπατρίστηκαν διεκδίκησαν τις περιουσίες τους, όχι πάντα με επιτυχία.

Εξαιτίας του τελευταίου ζητήματος, δημιουργήθηκε ένα ιδιότυπο «λόμπι» εθνοκοφρώνων που είχε κάθε συμφέρον να παρεμποδίσει ή να περιορίσει την παλιννόστηση των φυγάδων, ώστε να καρπωθεί τις δημευμένες και μη διεκδικούμενες περιουσίες τους. Ακόμη, με τις μεθοδεύσεις αυτές ισχυροποιήθηκε το εθνικιστικό συναίσθημα στις παραμεθώριες περιοχές και ενισχυόταν ακόμη περισσότερο από την ανάμνηση λεηλασιών και βιαιοτήτων από τους Βούλγαρους κατακτητές, ή από εθνικές μειονότητες (Αλβανούς, Τσάμηδες και «Σλαβομακεδόνες») οπλισμένες από τις δυνάμεις Κατοχής. Μάλιστα, ο εθνικισμός ταυτίστηκε με τον αντικομμουνισμό και αποτέλεσαν τμήματα της κοινής ιδεολογίας της εθνοκοφροσύνης, συντελώντας ακόμη περισσότερο στη ρήξη του κοινωνικού ιστού²⁵.

Εκτός, όμως, από τα μέτρα που εφαρμόζονταν κατά της επιστροφής των πολιτικών προσφύγων, είχε υιοθετηθεί μια σειρά νόμων εναντίον όσων ήταν η θεωρούσαν αριστεροί και παρέμεναν στη χώρα. Με διάφορες κατηγορίες, οι ύποπτοι ή αποδεδειγμένα συμπαθούντες τον κομμουνισμό, εκτοπίζονταν σε τόπους εξορίας. Στο αρχικό εισηγητικό σημείωμα σχετικά με τους λόγους της απόφασης εφαρμογής των εκτοπίσεων, το οποίο είχε συνταχθεί μετά τις

1.2. Ως περιουσία υπαγομένη εις δήμευσιν θεωρείται και η επ' ονόματι του ή της συζύγου των εκουσίως συμμετεχόντων εις την συμμορίαν.

1.3. Μεταβίβασις περιουσιακών στοιχείων γενομένη μέχρι και δέκα ημερών προ της προσχωρήσεως εις τον συμμοριακόν αγώνα είναι άκυρος.

Άρθρον 2. Η κατά το προηγούμενον άρθρον δήμευσις επιβάλλεται κατόπιν προτάσεως Επιτροπής συγκροτούμενης εκ του νομάρχου ως Προέδρου, του Εισαγγελέως Πλημμελειοδικών, του Στρατιωτικού Διοικητού και του Διοικητού Χωροφυλακής.

Άρθρον 4. Κατά της αποφάσεως του Πρωτοδικείου επιτρέπεται μόνον αίτησις αναψηλαφίσεως, ασκουμένη εντός τριάκοντα ημερών από της δημοσιεύσεως της δι' αυτοπροσώπου εμφανίσεως του καθ' η δήμευσις και λόγω πλάνης περί τα πράγματα... Κατά της κατ' αναψηλάφισιν αποφάσεως απαγορεύεται παν ένδικον μέσον. Παρόμοιο ήταν και το Ψήφισμα Ν' της 2/4/1948, το Ν.Δ. 617: «Περί στέρησεως πάσης παροχής των συμμετεχόντων εις τον συμμοριακόν αγώνα» και οι 944/1950, 263/1951, 860/1952, 828/1952 πράξεις του υπουργικού Συμβουλίου και οι νόμοι 2535/1953 και 2781/1954, «Περί επανεποικισμού των παραμεθωρίων περιοχών».

²⁵ (Close 2000, 199)

εκλογές της 1/4/1946 από το Γενικό Επιτελείο Στρατού, αναφέρεται: «Αποφασίζεται ο περιορισμός των αριστερών στρατευσίμων εις ορισμένα στρατόπεδα δια να υποστούν αποτοξίνωσιν. Όλαι αι στρατιωτικά μονάδες δέον όπως εκκαθαρισθούν από αριστερίζοντας ή υπόπτους αριστερισμού» και επικαλείτο την «προσπάθειαν επαναφοράς αυτών εις τους κόλπους της φιλάτης πατρίδος με διάφορους επωφελείς εργασίας». εκτός από αυτούς, ανάμεσα στους κρατούμενους περιλαμβάνονταν πολίτες, άνδρες, γυναίκες οι οποίοι είχαν ηγηθεί ή συμμετάσχει στην Εθνική Αντίσταση, κατά τη διάρκεια της σκοτεινής περιόδου του Β' Παγκόσμιου Πολέμου αλλά και τα παιδιά τους, πολιτικοί εξόριστοι, υπό περιορισμό αξιωματικοί του ΕΛΑΣ, υπόδικοι πολιτικοί κρατούμενοι, ανήλικοι πολιτικοί κατάδικοι, εξόριστες γυναίκες από το Τρίκερι, προληπτικά συλληφθέντες πολίτες, μάρτυρες του Ιεχωβά, μέλη και ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ κ.ά.²⁶. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την τριπλή κατοχή και το καθεστώς του εμφυλίου, με τη μεταφορά των εκτοπισμένων σε στρατόπεδα στη Μακρόνησο, τον Άγιο Ευστράτιο, τη Φολέγανδρο, τη Γαύδο, την Ανάφη και στις φυλακές Ακροναυπλίας, με το νομοθετικό διάταγμα 329/18.8.1947 (καθεστώς πειθαρχημένης διαβίωσης), τον αναγκαστικό νόμο 511/31.12.1947 (σχετικά με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης) και το νομοθετικό διάταγμα 687/7.5.1948 (σχετικά με την επ' αόριστον παράταση του χρόνου εκτόπισης). Ταυτόχρονα καθιερώθηκαν οι διαβόητες «δηλώσεις μετανοίας», με τις οποίες οι κρατούμενοι καλούντο να αποκηρύξουν τα φρονήματα, τις ιδέες ή τα ιδανικά τους, καθώς και επιστολές που θα έπρεπε να συντάξει ο «ανανήψας», οι οποίες απευθύνονταν στο δάσκαλο του χωριού του, τον ιερέα ή τον κοινοτάρχη με το ίδιο περιεχόμενο, αλλά και ομιλίες προς τους υπολοίπους κρατούμενους με τις οποίες θα διατράνωνε την πίστη του στα ιδανικά της πατρίδας και θα πιστοποιούσε την μεταμέλειά του, καθώς και την αποκήρυξη του «εαμοσλαβισμού».

Ακόμη, οι ύποπτοι σαν εχθροί της ασφάλειας της χώρας αποκλείονταν από διορισμούς στο δημόσιο, από την εισαγωγή και εγγραφή των φοιτητών στις ανώτερες και ανώτατες σχολές, ακόμη και από την απόκτηση άδειας κυνηγίου ή διπλώματος οδήγησης αυτοκινήτου και μηχανής, από την έκδοση διαβατηρίου και από πολλά δικαιώματα που απολαμβάνουν οι πολίτες ενός ευνομούμενου κράτους. Κριτήριο για τη νομιμοφροσύνη των πολιτών ήταν το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, ένα κρατικό έγγραφο το οποίο εκδιδόταν από μία αρμόδια αρχή (τις στρατιωτικές ή αστυνομικές αρχές) και βεβαίωνε ότι κάποιος πολίτης δεν ήταν κομμουνιστής, ούτε συμπαθών τον κομμουνισμό. Ακόμη, όμως, και ένα μόνον στοιχείο, όπως το αν συμμετείχε ο ίδιος ή συγγενικό του πρόσωπο στο Ε.Α.Μ. κατά την Κατοχή, αν είχε απόσχει από τις εκλογές του 1946, αν είχε φιλικές σχέσεις με αριστερούς, αν διάβαζε «αριστερές» εφημερίδες κ.ά. ήταν αρκετό για να «χρωματιστεί» ένας πολίτης, δηλαδή να έχει φάκελο στην Αστυνομία. Τον Ιανουάριο του 1948, ψηφίστηκε ο αναγκαστικός νόμος 516, «Περί ελέγχου νομιμοφροσύνης των δημοσίων υπαλλήλων και υπηρεσιών», ο οποίος νομιμοποιούσε τις απαγορεύσεις και περιορισμούς που προαναφέρθηκαν. Οι διατάξεις του, οι οποίες συμπληρώθηκαν αργότερα από άλλα διατάγματα και νόμους (ενδεικτικά αναφέρεται ο αναγκαστικός νόμος 512/1948 «Περί ασφαλείας των εταιριών κοινής ωφελείας», με τον οποίο απαγορευόταν η πρόσληψη στις εταιρίες αυτές όσων κρίνονταν ότι είχαν «αντεθνικάς αντιλήψεις») καθιέρωναν το θεσμό «των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων». Από τότε, προαπαιτούμενο για την πρόσληψη ενός πολίτη σε δημόσιες και κοινοτικές υπηρεσίες ή σε

²⁶ Εφ. Καθημερινή, 16/11/2003, Το νομικό - ιστορικό πλαίσιο του θεσμού της εκτόπισης, 12.

οργανισμούς κοινής ωφελείας ήταν η προσκόμιση ενός τέτοιου πιστοποιητικού, όπου θα επιβεβαιωνόταν ότι δεν ήταν κομμουνιστής.

Η εφαρμογή του νόμου 516, είχε ως συνέπεια να ενταθεί ακόμη περισσότερο ο διαχωρισμός των πολιτών σε εθνικόφρονες και μη και να σημειωθεί ακόμη μια ρήξη στη συνέχεια της ελληνικής κοινωνίας. Επιπλέον, και κυρίως στις κλειστές μικροκοινωνίες της υπαίθρου, ορισμένοι «εθνικόφρονες» βρήκαν την ευκαιρία να εκδικηθούν συντοπίτες τους, με τους οποίους είχαν προσωπικές διαφορές, καταγγέλλοντάς τους ως κομμουνιστές. Το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων υπήρξε για χρόνια ένα πολύ αποτελεσματικό μέσο απειλής κατά των αντιφρονούντων και των αντιδρώντων στην εφαρμοζόμενη κυβερνητική πολιτική.

Το 1953, η κυβέρνηση του «Ελληνικού Συναγερμού» του Αλέξανδρου Παπάγου στο πλαίσιο της πολιτικής διαχωρισμού των Ελλήνων πολιτών σε «ημέτερους» και σε «εχθρούς» ψήφισε το νόμο 2500 «Περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών, των οργανισμών κοινής ωφελείας, των τραπεζών κ.λπ.». Το νόμο αυτό τον χρησιμοποίησαν και οι κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή κατά την οκταετία 1955 – 1963, για τη μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων. Έτσι απομακρύνθηκαν χιλιάδες αντιφρονούντες υπάλληλοι, για να καταλάβουν τις θέσεις τους κομματικοί φίλοι. Με τον τρόπο αυτό εγκαθιδρύθηκε το πελατειακό κράτος της Δεξιάς²⁷.

Η κυβέρνηση της «Ενώσεως Κέντρου» Γεωργίου Παπανδρέου, διατήρησε τον αντιδημοκρατικό αυτό θεσμό, με νομοσχέδιο που ψηφίστηκε το 1964, με τη διαφορά ότι «τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων απαιτούντο μόνον διά τον διορισμόν εις τας δημοσίας υπηρεσίας και τας υπηρεσίας τας εχούσας σχέσιν με την ασφάλειαν της χώρας, δηλαδή, στα Σώματα Ασφαλείας»²⁸.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα των εκπατρισμένων στις κομμουνιστικές χώρες και στη στάση του Τύπου, οι εφημερίδες οι οποίες στήριζαν την αντικομμουνιστική πολιτική των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων, είτε αγνοούσαν ακόμη και την ύπαρξή τους, είτε δημοσίευαν λαύρα άρθρα αποκλείοντας κάθε πιθανότητα μελλοντικής επιστροφής τους και συνδέοντάς την με τον κίνδυνο της «κομμουνιστικής επιβολής» και της αναμόχλευσης των παθών. Γι' αυτό, η ελληνική κοινωνία δεν είχε υιοθετήσει θετική θέση στο ζήτημα ή μάλλον φαινόταν απαθής. Η αντίδραση αυτή ήταν συνέπεια της διαμορφωθείσας αντικομμουνιστικής πολεμικής του κράτους και του πνεύματος φοβίας για τις κυρώσεις που θα υφίσταντο όσοι αποκάλυπταν την πρόθεσή τους να υποστηρίξουν το αίτημα επαναπατρισμού των πολιτικών προσφύγων. Εξάλλου, σύμφωνα με τη ρητορική της δεξιάς, ο εμφύλιος πόλεμος ήταν ένας σκληρός αγώνας μεταξύ των Ελλήνων και των από παλαιά εχθρών του ελληνικού πολιτισμού, των Σλάβων. Απέναντι στους «εθνοπροδότες σλαβοκομμουνιστές» που είχαν συμμαχήσει με αυτούς τους εχθρούς, οι εθνικόφρονες αγωνίζονταν για τη διάσωση της πατρίδας, της θρησκείας, του πολιτισμού και των παραδόσεων.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, οι συνέπειες του εμφυλίου πολέμου δίχασαν για δεκαετίες τη χώρα προκαλώντας σοβαρές συγκρούσεις και ρήξεις οι οποίες και με την επέμβαση των εξωθεσμικών παραγόντων στη λειτουργία του κράτους αλλοίωσαν τους δημοκρατικούς

²⁷ Εφ. *Ελευθερία*, 28/10/1961, 4.

²⁸ Εφ. *Ελευθερία*, 29/3/1964, 1.

θεσμούς και άφησαν τα ίχνη τους στην ελληνική κοινωνία. Εξαιτίας αυτών των ρήξεων, το κράτος προσανατολίστηκε στην επιβολή των έκτακτων μέτρων, νομοθετικών διαταγμάτων και αναγκαστικών νόμων εναντίον όσων χαρακτηρίστηκαν εχθροί του καθεστώτος και της εθνικής ασφάλειας, αντί να επικεντρωθεί μόνον στην ανόρθωση της οικονομίας της χώρας και του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και στην άμβλυση των εμφύλιων παθών.

Γενικά, οι μετά τον εμφύλιο κυβερνήσεις, τόσο οι δεξιές, όσο και οι κεντρώες, ακολούθησαν για πολλά χρόνια την ίδια άτεγκτη τακτική. Με πρόσχημα την υποτιθέμενη συνεχιζόμενη αντεθνική δράση των εκπατρισμένων, εξακολούθησαν να εφαρμόζουν τα αναγκαστικά ψηφίσματα του εμφυλίου πολέμου, όπως το ΛΖ΄ της 7/12/1947, το Ν΄ της 20/4/1947, το Μ΄ της 21/1/1948, το ΝΑ΄ της 17/4/1948, τον αναγκαστικό νόμο 2536/1953 και άλλα συναφή έκτακτα νομοθετήματα, με τα οποία χιλιάδες πρόσφυγες στερήθηκαν την ελληνική ιθαγένεια, τις περιουσίες τους και το δικαίωμα επανόδου στην Ελλάδα, ενώ χιλιάδες άλλοι, με βάση τα προαναφερθέντα νομοθετικά διατάγματα και αναγκαστικούς νόμους, έζησαν για διάφορα χρονικά διαστήματα ως κρατούμενοι σε στρατόπεδα εξορίας. Ο ιδεολογικός χαρακτήρας όλου αυτού του νομοθετικού πλέγματος, αποτέλεσε ένα παράγοντα, ο οποίος επιβάρυνε το, ήδη, φορτισμένο κλίμα των τοπικών κοινωνιών που πρόεκυψε από το διαχωρισμό των πολιτών σε «εθνικόφρονες» και σε «εχθρούς της ασφάλειας της χώρας και του καθεστώτος». Με άλλα λόγια, το νομοθετικό πλαίσιο το οποίο κληροδότησε ο φόβος της επιβολής του κομμουνισμού μετά τον εμφύλιο πόλεμο και ο αναγκαστικός νόμος 509/1947 ρύθμιζαν κάθε πολιτική και κοινωνική δραστηριότητα όλων των πολιτών, τόσο των υπόπτων ως κομμουνιστών, όσο και των εθνικοφρόνων σε ολόκληρη την περίοδο, μέχρι το 1974.

Σήμερα, μετά το πέραςμα δεκαετιών, το τείχος που χώριζε τους πολίτες σε δύο κατηγορίες τείνει να εξαφανιστεί. Εν τούτοις, απομένουν ακόμη τραυματικές μνήμες από το παρελθόν που στέκουν εμπόδιο στην επούλωση της επώδυνης και πολύχρονης ρήξης της ελληνικής κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

- Αγγελόπουλος, Άγγελος, *Από την Κατοχή στον Εμφύλιο. Η μεγάλη ευθύνη των Συμμάχων*. Αθήνα: Παρουσία 1995: 191.
- Αλιβιζάτος, Νίκος, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*. Στο: Γιάννης Ο. Ιατρίδης (Επιμ.) «Ένα έθνος σε κρίση». Αθήνα: Θεμέλιο 1984: 447-449 και 522.
- Γιαννουλόπουλος, Γιάννης, *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία, (1945-1963)*. Αθήνα: Παπαζήσης 1992: 281-282.
- Close, David, *Η ανοικοδόμηση του κράτους της Δεξιάς*. Στο: Ντ. Κλόουζ (Επιμ.), «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση». Αθήνα: Φιλίστωρ 2000: 199.
- Κούνδουρος, Ρούσος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και τάξεις στην Ελλάδα 1924-1974*. Αθήνα: Καστανιώτης 1978, 151-152.
- Κουτσούκης, Κλεομένης: «Πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις: Θέσεις και αντιθέσεις». Στο: Κουτσούκης Κλεομένης-Σακκάς Ιωάννης (Επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949*. Αθήνα: Φιλίστωρ 2000: 12.
- Κωστούδης, Επαμεινώντας, *Στην αναγκαστική προσφυγιά, 1949-1982*, Αθήνα 2003: 285.
- Λαΐου, Αγγελική, *Μετακινήσεις πληθυσμού στην ύπαιθρο*. Στο: L. Baerentzen, L. O.Smith, Γιάννης Ιατρίδης (Επιμ.) *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*. Αθήνα: Ολκός 2002: 99-100.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Η καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές 1946-1969*. Αθήνα: Φιλίστωρ 2001: 199-200.

- Πασχαλούδη, Ελένη, *Μνήμη και λήθη του Εμφυλίου*, εφ. *Καθημερινή*, 22/12/2012, 12.
- Πολυμέρης, Βόγλης, *Από τον αποκλεισμό στην ενσωμάτωση, Μεταπολίτευση. 40 Χρόνια μετά. Μια μακρά διαδρομή ρήξεων και μεταρρυθμίσεων*, περ. *Χρόνος*, τεύχ. 15, Ιούλιος 2014, σ. 13 κ.ε.
- Τοπάλογλου, Λευτέρης, *Στάσεις και αντιλήψεις στα σύνορα για τις 'αρχικές συνθήκες': Πρόβλημα ή πλεονέκτημα διασυνοριακής αλληλεπίδρασης; Στο Διαστάσεις της μετάβασης και η ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών της Βαλκανικής*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας 2007, 530.
- Εφημερίδες που ερευνήθηκαν: *Ελληνικός Βορράς, Ελευθερία, Ελευθεροτυπία, Εμπρός, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Καθημερινή, Μακεδονία, Ριζοσπάστης*, Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως 115Α/20-09-1982, Νόμος 1285 «Για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού Λαού εναντίον των στρατευμάτων κατοχής 1941-1944»